

<https://doi.org/10.36719/2663-4619/110/15-21>

Ofelya Müslümova

Gəncə Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

UOT: 811

<https://orcid.org/0009-0009-5221-2877>

ofelya.muslumova@inbox.ru

Alman maarifçi mütəfəkkirləri və onların klassizmə qarşı mübarizəsi

Xülasə

Müəllifin qeyd etdiyi kimi, maarifçilik dövrü Avropada burjua inqilablarına hazırlıq dövrü, feodal quruluşuna və onun ideologiyasına qarşı mübarizə dövrü kimi başa düşülür. Bütün ölkələrdə maarifçi mütəfəkkirlər o vaxtkı mütərəqqi, inqilabçı burjua sinfinin nümayəndələri idilər. O dövrün özəlliyi onda idi ki, maarifçilik mütəfəkkirləri feodal qaydalarına, təhkimçiliyə, kilsənin hər şeyə qadiriyyəsinə etiraz edərək xalqın bütün demokratik təbəqələrinin mənafeyini təmsil edirdilər və Almaniyada milli birləşmənin tərəfdarı idilər. Müəllifin fikrincə, bütün Avropada maarifçilik hərəkatının inqilabi əhəmiyyəti bu idi. Avropanın hər bir ölkəsində maarifçilik, xüsusən də inqilabi istəklərinin dərəcəsi baxımından xüsusi xarakter daşıyırdı. Maarifçilik dövrünün mütəfəkkirlərinin bir çoxu hesab edirdilər ki, ağıl səltənətinə sülh yolu ilə, ilk növbədə, bütün insanların yenidən tərbiyəsi və hər şeydən əvvəl, ağıl başına gəlməli olan monarxların yenidən tərbiyəsi ilə nail olmaq olar. Müəllifin dediyi kimi, o dövrdə ədəbiyyata insanların əxlaqi-intellektual tərbiyəsi və kamil-ləşməsinin təsirli vasitəsi kimi baxılırdı. O dövrdə bu qəbildən olan bir çox jurnallar var idi ki, onların mövzuları əsasən təhsil əxlaqı, o cümlədən qadınların təhsili, uşaqların təhsili, moda, o cümlədən ədəbiyyat, teatr, dil, və din idi. Siyasi məsələlər demək olar ki, müzakirə olunmurdu. Fransız maarifçiliyindən fərqli olaraq, alman maarifçiliyi siyasi xarakter daşıyırdı, daha çox ədəbi xarakter daşıyırdı. Alman səfaləti maarifçiliyin üsyankar xarakterini zəiflətdi; ölkənin parçalanması alman maarifçi mütəfəkkirlərini inqilaba olan bütün ümidlərini itirməyə vadar etdi. 18-ci əsrin ortalarına qədər alman ədəbiyyatı çox yavaş inkişaf etdi və bir qədər sonra Lessinq, Höte və Şiller kimi dünya səviyyəli böyük şəxsiyyətlər yetişdirdi. Alman maarifçiliyinin ən məhsuldar dövrü yalnız 50-60-cı illərdə Lessinqlə başladı.

Açar sözlər: *maarifçilik dövrü, maarifçi mütəfəkkirlər, ağıl səltənəti, maarifçilik hərəkatı, əxlaqi-intellektual tərbiyə, mübarizə yolları*

Ofelya Muslumova

Ganja State University

Doctor of Philosophy in Philology

UOT: 811

<https://orcid.org/0009-0009-5221-2877>

ofelya.muslumova@inbox.ru

German Enlightenment Thinkers and Their Struggle Against Classism

Abstract

As the author notes, the period of enlightenment is understood as a period of preparation for bourgeois revolutions in Europe, a period of struggle against the feudal system and its ideology. Enlightenment thinkers in all countries were representatives of the then progressive, revolutionary bourgeois class. The peculiarity of that time was that the Enlightenment thinkers protested against feudal rules, serfdom, the omnipotence of the church, represented the interests of all democratic sections of the people, and supported national unification in Germany. According to the author, this was the revolutionary significance of the Enlightenment movement throughout Europe.

Enlightenment in each European country had a special character, especially in terms of the degree of its revolutionary aspirations. Many of the thinkers of the Enlightenment believed that the kingdom of reason could be achieved peacefully, primarily by re-educating all men and above all by re-educating monarchs who should come to their senses. As the author said, at that time, literature was considered as an effective means of moral-intellectual education and improvement of people. At that time there were many magazines of this kind, whose subjects were mainly educational ethics, including women's education, children's education, fashion, including literature, theater, language, and religion. Political issues were hardly discussed. Unlike the French Enlightenment, the German Enlightenment was not political in nature, but more literary in nature. German misery weakened the rebellious character of the Enlightenment; the disintegration of the country made German Enlightenment thinkers lose all hope of revolution. Until the middle of the 18th century, German literature developed very slowly, and a little later produced world-class great personalities such as Lessing, Goethe and Schiller. The most productive period of the German Enlightenment began only in the 50s and 60s with Lessing.

Keywords: *enlightenment period, enlightened thinkers, kingdom of reason, enlightenment movement, moral-intellectual education, ways of struggle*

Giriş

XVIII əsr, F. Engelsə görə, “Alman ədəbiyyatının böyük əsri” alman millətinin, alman milli dilinin və alman milli ədəbiyyatının formalaşmasında tarixi əhəmiyyətli dövr olmuşdur. Alman ədəbiyyatının bu formalaşması prosesi ölkənin iqtisadi və siyasi vəziyyətinin xüsusiyyətlərinə və geri qalmasına görə son dərəcə uzun və mürəkkəb idi.

18-ci əsr Almaniyası hələ də keçmişinin – 16-cı əsrdə Kəndlilər müharibəsi və 17-ci əsrdə Otuz illik müharibənin nəticələrindən qurtulmağa çalışırdı. O zaman Almaniyanın vahid dövlət kimi olmasından heç cür bəhs etmək mümkün deyildi. Özünü müstəqil və asılı olmayan dövlət hesab edən, 360-a yaxın knyazlıqdan əlavə, özünüidarə hüququ olan çoxlu sayda imperiya şəhərləri də var idi. Ölkədə feodal ictimai quruluşu hökm sürürdü. Feodalizmin əsas dayağı olan kilsə ictimai həyatın, fəlsəfənin, ədəbiyyatın, incəsənətin bütün sahələrində hökmranlıq edirdi.

Tədqiqat

Almaniyada dünyəvi və ruhani knyazların hakimiyyətinə qarşı çıxma biləcək təbəqə, feodal qanunlarını ləğv edə biləcək güclü və vahid ictimai hərəkət yox idi. Ölkənin görünməmiş iqtisadi və siyasi mərkəzləşdirilməsi nəticəsində o dövrün almanlarında vahid bir bütöv alman millətinə üzvi mənsubluq hissi yox idi (Explanations of German literature: Enlightenment. "Volk und Wissen", 1963).

Ölkə ədəbiyyatı təkmilləşməyə ümid edirdi. Bu acınacaqlı siyasi-ictimai əsr eyni zamanda alman ədəbiyyatının böyük əsri idi. XVIII əsrdə alman ədəbiyyatının inkişafını maarifçilik ideyaları müəyyən edirdi. Maarifçilik dövrü Avropada burjua inqilablarına hazırlıq dövrü, feodal quruluşuna və onun ideologiyasına qarşı mübarizə dövrü kimi başa düşülür. Bütün ölkələrdə maarifçi mütəfəkkirlər o vaxtkı mütərəqqi, inqilabçı burjua sinfinin nümayəndələri idilər. İnsan aqlının gücünü elan etdilər, mövcud olan hər şeyi kəskin tənqiddə məruz qoydular: “Hər şey – din, təbiətə baxış, dövlət nizamı, cəmiyyət ən amansız tənqiddə məruz qaldı. Hər şey yönəldilmiş ağıl qarşısında onun varlığına haqq qazandırılmalı və ya ondan imtina etməlidir. Düşünən ağıl yeganə etalon kimi təqdim olunurdu...” (German literary history in one volume, 1966).

Maarifçilik mütəfəkkirlərinin uğurları ideyalarının demokratikliyinə əsaslanırdı.

F. Engels yazırdı: «Biz indi bilirik ki, bu əql səltənəti burjuazianın idealizə edilmiş səltənətindən başqa bir şey deyildi» (İstoriya nemetskoy literatury, 1976).

Lakin o dövrün özəlliyi onda idi ki, maarifçilik mütəfəkkirləri feodal qaydalarına, təhkimçiliyə, kilsənin hər şeyə qadirliyinə etiraz edərək xalqın bütün demokratik təbəqələrinin mənafeyini təmsil edirdilər və Almaniyada milli birləşmənin tərəfdarı idilər. Bütün Avropada maarifçilik hərəkətinin inqilabi əhəmiyyəti bu idi. Avropanın hər bir ölkəsində maarifçilik, xüsusən də inqilabi istəklərinin dərəcəsi baxımından xüsusi xarakter daşıyırdı. Maarifçilik dövrünün mütəfəkkirlərinin bir çoxu hesab edirdilər ki, ağıl səltənətinə sülh yolu ilə, ilk növbədə, bütün insanların yenidən tərbiyəsi və

hər şeydən əvvəl, ağılı başına gəlməli olan monarxların yenidən tərbiyəsi ilə nail olmaq olar. Yalnız sonralar fransız maarifçilərinin mütəfəkkirləri belə qənaətə gəldilər ki, ictimai quruluşu əsaslı şəkildə dəyişdirməyə yalnız inqilab qadirdir (Kuliyev & Shubanov, 1975).

Fransız maarifçi mütəfəkkirləri Böyük Fransız inqilabının (1789-1793) bilavasitə qabaqcılları olmuşlar və inqilabi ruhları uğrunda canlarını verməyə hazır idilər. Alman maarifçiləri daha mülayim idilər. Fransız maarifçiliyindən fərqli olaraq, alman maarifçiliyi siyasi xarakter daşıyırdı, daha çox ədəbi xarakter daşıyırdı. Alman səfaləti maarifçiliyin üsyankar xarakterini zəiflətdi; ölkənin parçalanması alman maarifçi mütəfəkkirlərini inqilaba olan bütün ümidlərini itirməyə vadar etdi (Istoriya nemetskoy literatury, 1976).

Qotfrid Vilhelm Leybnits (1646-1716) və Kristian Volf (1679-1754) erkən alman maarifçiliyinin ilk nümayəndələridir. Onlar maarifçilik ideyalarının yayılmasına böyük töhfə vermiş alman filosofları idilər. Ateist olmasalar da, rasionalist olaraq insan aqlını çox yüksək qiymətləndirir, dünyanı və təbiəti araşdırmağa çağırırdılar. Bu, o dövrdə ideologiyada aparıcı rol oynayan ilahiyyətə zərbə oldu.

Kristian Tomasius (1655-1728) həm də Almaniyanın ən erkən maarifçi mütəfəkkirlərindən biridir. Hələ 1687/88-ci illərdə o, Halle Universitetinin professoru kimi “Şüurlu, ağıllı və nəzakətli yaşamağın əsas qaydaları” başlığı altında mühazirələrini, o vaxtkı universitetlərdə adi hal kimi yalnız latın dilində deyil, həmçinin alman dilində də oxuyur. Bununla o, alman dilinin elmə xidmət etmək üçün tam uyğun olduğunu sübut etdi. Bu o demək idi ki, elmin demokratikləşməsi yolunda, bu elmi kütlələrdən ayıran maneələrin aradan qaldırılması üçün ən mühüm addım oldu. K.Tomasius Almaniya əxlaqi həftəlik jurnalların ilk redaktorlarından biri olmuşdur. 18-ci əsrin əvvəllərində əxlaqi həftəlik jurnalların yayılması ictimai həyat üçün xarakterik idi (Geschichte der deutschen Literatur, 1963).

O dövrdə ədəbiyyata, insanların əxlaqi-intellektual tərbiyəsi və kamilləşməsinin təsirli vasitəsi kimi baxılırdı. O dövrdə bu qəbildən olan 500-dən çox jurnal var idi ki, onların mövzuları əsasən təhsil əxlaqı, o cümlədən qadınların təhsili, uşaqların təhsili, moda, o cümlədən ədəbiyyat, teatr, dil, və din idi. Siyasi məsələlər demək olar ki, müzakirə olunmurdu. Bu həftəlik jurnallar alman burjuaziyasının milli hissini və sinfi şüurunu oyatdığına görə kifayət qədər mühüm rol oynayırdı. İlk alman maarifçi mütəfəkkirləri də teatra böyük tərbiyəvi əhəmiyyət vermişlər. Səhnə, insanın öz fikirlərini açıq şəkildə bəyan edə biləcəyi minbər idi, xüsusən də nəzərə alsaq ki, o dövrdə ictimai həyatda iştirak etmək üçün başqa imkanlar demək olar ki, yox idi (Engels, Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft, 1980).

18-ci əsrin ortalarına qədər alman ədəbiyyatı çox yavaş inkişaf etdi və bir qədər sonra Lessinq, Höte və Şiller kimi dünya səviyyəli böyük şəxsiyyətlər yetişdirdi. Alman maarifçiliyinin ən məhsuldar dövrü yalnız 50-60-cı illərdə Lessinqlə başladı.

Königsberqli keşişin oğlu və Leypsiqdə fəlsəfə professoru olan İohan Kristof Qotşed, ədəbiyyat və teatr sahəsində elə bir görkəmli şəxsiyyət deyildi. Lakin onun nəzəri və ədəbi yaradıcılığı Lessinqdən əvvəl uzun müddət alman ədəbiyyatında çalar yaratdı. O, ilk növbədə alman teatrı və alman dilindəki yenilikləri ilə öz xalqına görkəmli töhfələr vermişdir.

Qotşedin dövründə teatr həyatı olduqca acınacaqlı idi. Bir qayda olaraq, daimi fəaliyyət göstərən aktyor truppaları yox idi; Oyun planı təsadüfi şəkildə yığılmışdı. Alman həyatından drammatizm yox idi. “Əsas və dövlət hərəkətləri” adlanan hadisələr, yəni monarxların, şahzadələrin, qədim qəhrəmanların, tanrıların həyat və taleyindən bəhs edən faciələr, intriqalar, qətlər üzərində qurulmuş, coşqun pafos və təmtəraqlı dillə təsvir edilmiş faciələr üstünlük təşkil edirdi (Meisterwerke deutscher Literaturkritik, 1963).

Qotşed tamaşaçıların əxlaqi tərbiyəsinə can atdığından teatrdə bu nizamsızlığa son qoymaq istəyirdi. Digər truppalar arasında xoş bir istisna olan Karolin Noyberin aktyor truppası ilə əməkdaşlıq edərək, Qotşed teatr repertuarını həvəslə qəbul etdi.

Alman müəlliflərinin pyesləri az olduğundan, Qotşed repertuarı tamamlamaq və zənginləşdirmək üçün öz pyeslərini yazmağa və çoxsaylı tərcümələr etməyə məcbur oldu. O, Rachine, Corneille'nin, Molyer və 17-ci əsrin digər böyük fransız klassisizmi dövrü ədəblərinin pərəstişkarı olmuşdur. Qotşed sərt quruluş qaydaları (zaman, məkan və hərəkət vəhdəti), faciə və komediyalara

ciddi bölünməsi, qəhrəmanların heç də az olmayan ciddi sıralaması ilə həmin fransız pyeslərinin zahiri formasını tənqidsiz qəbul etdi. Fransız modelinin ardınca, Qotşeddə faciələr yalnız “bu dünyanın böyük insanlarından” gizlədilir, komediyalarda isə “adi vətəndaşlar və ya ən azı orta səviyyəli insanlar” qəhrəman kimi görünməyə icazə verilir. Qotşedin islahatları əsasən yalnız formal tərəfə - pyeslərin formasına aid idi. Amma tək bu addım o zaman alman ədəbiyyatı üçün çox şey ifadə edirdi. Bir rasionalist kimi Qotşed fəvqəltəbii hər şeyi, süjetdəki fantastik və dildəki bütün təmtəraq və pafosları qeyri-sağlam və əsassız hesab edirdi. Təəssüf ki, o, hələ pyeslərin məzmununun o dövrün həyatın tələblərinə, alman burjuaziyasının sosial milli maraqlarına nə dərəcədə uyğun gəldiyini düşünməmişdi. Onun dramlarının məzmunu da, qəhrəmanları da reallıqdan deyil, antik dövrdən və ya orta əsrlərdən götürülüb və məhz buna görə də onun materialı açıq-aydın milli xarakter daşıyırdı (məsələn, “Ölməkdə olan Kato” dramında). Qotşedin teatr islahatını tamamlamaq üçün Lessinqin gəlişi lazım idi. Qotşed ona teatr sahəsinin yolunu açdı. Onun bundan başqa heç nəyə gücü çatmadı. Onun alman milli dilinin inkişafında əhəmiyyətli əməyi olmuşdur. Vahid alman milli dilinin yaranmasında onun “Dil incəsənəti” adlı kitabı ən dəyərli töhvə oldu (Meisterwerke deutscher Literaturkritik, 1963).

Qotşedin bütün nəzəri məsələlərdə pedantlığı və dözümsüzlüyü, quru qanunauyğunluqlara meyli qismən, onun isveçrəli professorlarla, sənət nəzəriyyəçiləri və yazıçıları İohann Yakob Bodmer və İohann Yakob Breytinqerin

Qotşedlə polemikası hər kəsi həyəcanlandıran mübahisələrə səbəb oldu. Əslində, isveçrəlilərin və Qotşedin baxışları o qədər də əsaslı şəkildə fərqlənmirdi. Hər iki tərəfdə ədəbiyyatın tərbiyəvi xarakterindən və yad ideallardan bəhs olunurdu; Qotşeddə bu, 17-ci əsrin fransız klasikləri, Bodmer və Breytinqerdə isə bu, qədim yunan filosofu Homer və ingilis Miltonun “İtirilmiş cənnət” adlı şeir dastanından ibarət idi. Bununla isveçrəlilər bu əsərin sosial xarakterini səhv başa düşdülər və qəsdən onun yalnız dini tərəfini vurğulayırdılar (Şekspir hələ onlara məlum deyildi). 1740-cı ildən bəri isveçrəlilər birlikdə Qotşedin rasionalizmə, ədəbiyyatın quru qaydalarına, ağıl həddindən artıq inkişafına, sənətkarın təxəyyülündə insan emosional dünyasına olan meylinə qarşı çıxış etdilər. Onlar şəxsi hisslərin, o cümlədən dini hisslərin inkişafı tərəfdarı idilər, sənətkarın fərdilik və yaradıcı təxəyyül hüququnu müdafiə edirdilər. Bununla onlar öz pedantlığı və nizam-intizam sevgisi ilə Qotşeddən də irəli getmişdilər. Ancaq çox qəribədir ki, fransız aarıfçı mütəfəkkirləri dinə müharibə elan edərkən Bodmer, Breitinger və daha sonra Klopstock dini mövzulara bu qədər həvəsli idilər (Meisterwerke deutscher Literaturkritik, 1963).

Lakin bu, birinci mərhələdəki alman maarifçiliyinin məhdudluğunu və zəifliyini, sosial problemlərdən çəkinməsinə bir daha dərk etməyi asanlaşdırır. Lessinq bir nəzəriyyəçi kimi feodal-saray sənətinə qarşı mübarizəni davam etdirir. 1759-cu ildə onun məşhur “Ən son ədəbiyyata aid məktublar”ı işıq üzə gördü. Onlar Lessinqin o dövrdə təməlqoyma yaradan parlaq estetik əsərlərinin bütün seriyasını açır. Lessinq fransız saray sənətinin kor-koranə təqlidinin əleyhinədir. O, bilir ki, fransız klassisizm sənəti alman burjuaziyasına yad olan həyat tərzini təbliğ edir, bu da ictimaiyyətin vətəndaş ruhunda və milli şüurda tərbiyə olunmasına zərərli təsir göstərir. Fransanın özündə də Lessinqin həmfikirləri var idi, məs. Fransız ensiklopedisti Didroda, o da tragedie classique-ə qarşı çıxan və burjua faciəsinin tərəfdarı idi. Lessinq parlaq ingilis dramaturqu Villam Şekspirin qədim yunan incəsənətinin ən yaxşı ənənələri və modellərinə əsaslanan realist əsərində yaradıcı təqlid üçün daha yaxşı obyekt görürdü. Lessinq əmindir ki, alman milli materialı sadəcə Şekspiri gözləyir. Lessinq alman ədəbiyyatı üçün böyük ingilis dramaturqunu belə kəşf etdi. 127-ci məktubda Lessinq isveçrəli, Bodmer və Breitingerə və onların tələbələri Klopstocklara qarşı sərt addımlar atdı. Onun hücumları dini mövzulara olan həvəsə və boş dil təmtəraqına qarşı yönəlmişdi. Lessinq inanırdı ki, dini qəhrəmanlar və din subyektləri yalnız burjua auditoriyasını günün vacib, aktual sosial problemlərindən yayındırır. Lessinq alman ədəbiyyatına müasir, aktual mövzunun daxil edilməsinin tərəfdarıdır. Bu, köhnəlmiş feodalizm sənətindən üz döndərmək və yeni, mütərəqqi vətəndaş sənəti yaratmaq demək idi. Bu əsərlə Lessinq ciddi milli problemlərə, yeni mövzulara, qəhrəmanlara üz tutdu. Həm məzmun baxımından, həm də bədii cəhətdən götürülmüş bu, nəhayət, teatr islahatçıları və “ədəbiyyat papası” kimi başa çatan Qotşedin formalist təlimlərindən uzaq, irəliyə doğru böyük bir addım idi. Bu tamaşa Lessinqin 1767-ci ildə yeni Hamburq Milli Teatrında tənqidçi və

dramaturq kimi məsul vəzifə götürmək üçün köçdüüyü Hamburqda uğurla tamaşaya qoyuldu. Lessinq çoxdan milli alman teatrı arzusunda idi. O, teatrı xalqın maarifləndirilməsinin güclü vasitəsi kimi görürdü (Mehring, 1966).

Burada, Hamburqda, onun "Hamburq dramaturgiyası" nəşr olunur, həftədə iki dəfə müntəzəm olaraq həftəlik qəzetlər şəklində çıxan rəylər toplusu Bütün əsərdə 104 məqalə ("parçalar") var idi. Burada Lessinq faciələrdə tanrılardan, imperatorlardan, şahzadələrdən və sairələrdən başqa insanların qəhrəman kimi görünməsinə imkan verməyən özünəməxsus qəhrəman xarakteri ilə dramatik əsərlərin faciə və komediyalara ciddi şəkildə bölünməsinə qarşı qətiyyətli mövqə tutur. Teatr o zaman tamaşaçıya öz tərbiyəvi təsirini göstərə bilər, o zaman tamaşaçıları tərbiyə obyektinə kimi dərindən hərəkətə gətirir və onları heç vaxt soyuqqanlı buraxmır. Faciələr insanların yüksək hiss və hisslərini oyatmaq, tərbiyə etmək üçün yaradılır. "Təəssüf və qorxu faciənin öz məqsədinə çatması üçün lazım olan vasitədir..." Amma tamaşaçı ancaq özünə yaxın olan, özünü eyniləşdirə bildiyi, özünə bərabər saydığı qəhrəmana yazığı gələ bilər. Vəziyyətin də həyatından götürüldüyü bildirilir. "Teatrda biz bu və ya digər fərdin nə etdiyini deyil, müəyyən xarakterli hər bir insanın müəyyən şəraitdə nə edəcəyini öyrənməliyik". Bununla da Lessinq qəhrəmanların və situasiyaların təsvirində realizmə, obyektivliyə və müəyyən tipləşdirməyə çağırırdı (Mehring, 1966).

Lessinqin sözləri F. Engelsin realizmin mahiyyəti haqqında dediyi sözləri xatırladır, məncə, "detalların sədaqəti ilə yanaşı, tipik şəraitdə tipik personajların sədaqətlə bərpası deməkdir". Əslində, fransız klassizmləri, məs. Korneil, Aristotel haqqında, onun əsərlərindən üç vahidin qaydalarını götürmüşdülər. Lakin Lessinq inandırıcı şəkildə göstərdi ki, fransızlar bu qaydaların əhəmiyyətini həddən artıq qiymətləndirmiş və onları kor-koranə qəbul etmişlər, qədim yunan teatrında üç bölmənin mövcudluğunun hərəkəti şərh edən o vaxt məcburi xorun meydana çıxması ilə şərtləndiyini nəzərə almadan. və çox hərəkətsiz idi. Ancaq indi "üç birlik" artıq ehkamlara çevrildi və teatr sənətinin gələcək inkişafına mane oldu. Lessinq, öz növbəsində, Aristotel təliminin mahiyyətini Korneildən daha düzgün qiymətləndirən və onun formal tərəfindən tamamilə imtina edən Şekspirə istinad etdi. Lessinq Şekspirdə alman faciəçiləri üçün təqlid etməyə layiq bir model görür, eyni zamanda kor-koranə təqliddən çəkindirir: "Şekspir talan yox, öyrənilmək istəyir" (Mehring, 1966).

Nəhayət, Lessinqin tragediya klassifikasiyası dili ilə bağlı tənqidi ifadəsi tətbiq edilir. O, təbii, canlı dili insan ehtiraslarını və hisslərini ifadə etmək üçün mühüm vasitə kimi görür. "Aranılan, qiymətli, təmtəraqlı dillə heç vaxt heç bir hiss ola bilməz. Onlar heç bir duyğuya şəhadət vermir və heç bir hiss yarada bilməz". "Mən çoxdan inanırdım ki, saray şairin təbiəti öyrənə biləcəyi yer deyil. Amma təmtəraq və etiket insanlardan maşın düzəldirsə, şairin işi yenə də bu maşınlardan insanları çıxarmaqdır" 59-cu parça. Lessinqin "Hamburq dramaturgiyası"ndakı ifadələri teatr sənətinin bir çox başqa suallarına da istinad edirdi. Təəssüf ki, Hamburq Milli Teatrı çoxlu çətinliklər və tamaşaçıların laqeydliyi ucbatından qısa müddət ərzində fəaliyyət göstərdi. Lessinq əzab-əziyyətlə anlamalı oldu ki, almanların hələ teatrı yoxdur. "Biz hələ də yad olan hər şeyin and içmiş təqlidçiləriyik, xüsusən də fransızların heç vaxt kifayət qədər heyran qalmayan itaətkar pərəstişkarlarıyıq (Mehring, 1966)..." Təbiətindən siyasi mübarizəyə qeyri-adi xasiyyətə malik olan Lessinq dövrünün sönük intellektual həyatına fəal şəkildə müdaxilə edirdi. O, intellektual geriliyin və sxolastik doqmatizmin bütün maneələrini yıxıb, sənət, ədəbiyyat və insan tərbiyəsi ilə bağlı yeni nəzəriyyələr yaratdı. Onun sözləri o qədər füsunkar, qələminin gücü o qədər güclü idi ki, F.Şlegel onu haqlı olaraq alman nəsrinin Prometeyi adlandırırdı! Lessinq dövründə Qotşedin ədəbi nəzəriyyələri artıq milli alman ədəbiyyatının və estetikasının inkişafı yolunda əngəl törədirdi və Lessinq onları ləğv etmək qərarına gəldi. Berlinli ədəbi dostları Fridrix Nikolai və Moses Mendelssohn ilə birlikdə nəşr etdirdiyi "Ən yeni ədəbiyyata dair məktublar"da (1759) o, böyük realist sənət üçün yeni demokratik estetika tərəfdarıdır. Bu əsərində o, ədəbiyyata yeni, tənqidi istiqamət verib. "Bu məktublar onun alman düşüncəsinin davam etdirdiyi yolun ilk və qeyri-adi parlaq göstəricisi idi." 17-ci məktub alman klassizminin dağıdıcı tənqidi kimi xüsusilə əlamətdardır. Almaniya klassizminin nəzəri sözcüsü Qotşed olduğundan, Lessinq polemiki ilk növbədə ona qarşı yönəlib, Qotşedin hər hansı bir ləyaqətini inkar edir (Diederot, 1967). Fransız klassikliyini milli vahid dövlət şəraitində mütərəqqi rol oynamışdı; Almaniya olarkən millətin, mədəniyyətin və

ədəbiyyatın inkişafı yolunda əngəl törədən ölkənin dövlət birləşməsinə qarşı çıxan feodal knyazları dəstəkləyirdi. Bundan əlavə, maarifçilik mütəfəkkirlərinin və bütün üçüncü zümrənin dünyagörüşü bütün digər cəhətlərdən feodal quruluşuna zidd idi (German literary history in one volume, 1966).

Amma bu, təkcə ədəbiyyatda və teatrda klassik faciəni aradan qaldırmaqdan ibarət deyildi, xalqın, xüsusən də üçüncü təbəqənin maraqlarına cavab verən yeni bir teatr yaradılmalı idi. Alman səyyar teatrlarının repertuarında sosial problemlərlə deyil, yalnız əyalət xırda burjuaziyasının şəxsi həyatı ilə bağlı olduğu üçün Lessinq ingilis dramaturqu Şekspiri örnək götürdü. Dramlar onun nümunəsi əsasında yazılmalıdır. Lessinq özü cəhd etdi və Faust dramını nəzəri yazısına daxil etdi, yalnız fraqmentləri günümüze qədər gəlib çatmışdır (Eckermann, 1987). Maarifçiliyin estetikasına görkəmli töhfə Lessinqin "Laokoon və ya rəssamlıq və poeziyanın sərhədləri haqqında" (1766) bədii-fəlsəfi traktatı oldu. Şairin yalnız zərif, ülvi və nəcib olanı təmsil etməli və saray həyatını gözəlləşdirməyə kömək etməli olduğunu vurğulayan Lessinq də dəb halını almış qədim kəlamı, rəssamlığın səssiz poeziya, poeziya isə danışan rəssamlıq olduğunu hərtərəfli və ətraflı tənqiddə məruz qoyduğu üçün şairi passiv tənqiddə məhkum edir, Lessinqin əsas məqsədi təsviri sənətlə poeziya arasında məzmun və forma baxımından fərqi, onların sərhədlərini və beləliklə, sənətin iki növünün səciyyəvi cəhətlərini müəyyən etməkdir. Lessinqin gəldiyi nəticə belə idi: Hər bir sənət növünün öz qanunları var və reallığı özünəməxsus şəkildə əks etdirir (German literary history in one volume, 1966).

Lessinq öz nəzəri argumentində dəfələrlə böyük ustadların əsərlərindən klassik nümunələrə istinad edir. Homer məs. Helenanın gözəlliyini təsvir etmir, onun gözəlliyinin başqalarına necə təsir etdiyini göstərir. Yalnız hərəkətdə əsl şeir sənəti yaranır, cazibəyə çevrilir; Amma şair rəssamlığın qanunlarına əməl edirsə, bu, statik təsvirlərə gətirib çıxarır. Lessinqin ədəbi məktublarda və "Laokon"da inkişaf etdirdiyi demokratik estetikasının prinsipləri "Hamburq dramaturgiyası" (1767-1768) əsərində də geniş şəkildə işlənmişdir. Əsər şairin saray klassizminin ideologiyası və estetik prinsiplərinə qarşı mübarizəsini təsvir edir və Lessinqin maarifçilik ideyalarını yaymaq iqtidarında olan yeni bir teatr yaratmaq cəhdini göstərir. Ona görə də burada ən mühüm problemlər klassik estetikanın təkzibi, dramaturgiyada xarakterin formalaşması, süjetin inkişafı və faciə konsepsiyasıdır. "Hamburq dramaturgiyası" 104 əsərdən ibarətdir və Lessinqin Hamburqda teatr tənqidçisi işlədiyi dövrdə yaradılmışdır. Bu, maarifçiliyin estetikasına dair ən əhatəli əsərdir və onun əhəmiyyəti 18-ci əsrdən çox-çox kənara çıxır. Kitabın bəzi ideyaları bu gün də böyük dəyərə malikdir (Mehring, 1963). O vaxt Almaniya milli dramları yox idi və səhnədə oynanılan imitasiya və ya tərcümə idi, əsasən fransız pyesləri. Lakin XVII əsr fransız klassik teatrı alman xalqının milli maraqlarına və maarifçilik ruhuna uyğun gəlmədiyi üçün Lessinq onu kəskin tənqid etmiş və rədd etmişdir (Geschichte der deutschen Literatur, 1963).

Nəticə

Klassizmin estetikası maarifçi mütəfəkkirlərinin dramaturgiya haqqındakı fikirləri ilə hər cəhətdən: materialda, quruluşun sərt qaydalarında, süjetin işlənməsində, personajların tərtibatında və dildə ziddiyyət təşkil edirdi. Mifoloji material və feodal dünyasının nüfuzlu şəxsləri klassik faciədə göstərildiyi kimi, xalqa yad idi və onlara təsir göstərmirdi. Aristokratik ideologiya hətta sadə xalqa da aşındırıcı təsir göstərirdi. Tarixi şəxsiyyətlər sadəcə surətini çıxarmaq yox, onlarda zamanə aşkarlanmalıdır. Ona görə də xarakter, tarixi cəhətdən doğru olmalıdır. Tarixçiliyin elementləri burada Lessinqin fikrincə görünür (Meisterwerke deutscher Literaturkritik, 1963) Klassik faciənin dili də rədd edilir. Realizm məsələsi, yəni burada təbiətin təqlidi kimi qeyd olunan reallığın dizaynı əsərin əsas məsələlərindən biridir. Burada Lessinq klassik qaydalar olmadan, lakin həmişə bir məqsədlə yazan Şekspiri nəzərdə tutur: təqlid etməli, yəni onun kimi yazmağı, həyatı düzgün çəkib qavramağı öyrənməlidir. İnsan reallığı təqlid etməlidir. Təbiət hər şeylə əlaqəli olan, hər şeydir; "Hər şey kəşif, hər şey hər şeylə dəyişir, hər şey bir-birinə dəyişir". Sosial həyat bütün təbiətdir, bizim hisslərimizin və zehni güclərimizin təbiətini də nəzərə almaq lazımdır (Explanations of German literature: Enlightenment, 1962). Lessinq təbiətin gözəlləşdirilməsini bizim bu reallığa olan maraq kimi şərh edir. Beləliklə, o, bədii əsəri şairin bu həyat haqqında təsəvvürü ilə vəhdətdə olan real həyatın təsviri kimi görür ki, bu da bugünkü təsəvvürümüze uyğundur. Amma hər reallığı

təqlid etməməlisən. “Mən çoxdan inanırdım ki, saray şairin təbiəti öyrənə biləcəyi yer deyil. Bədii əsərin ideyası sənət adamlarının xüsusiyyətlərindən və hərəkətlərindən yaranmalıdır. Hərəkət təbii səbəbdən yaranmalı, əsaslandırılmalı və məqsədə yönəldilməlidir. Hadisələri sadəcə olaraq birləşdirmək olmaz. Ehtiraslar təsvir edilməməlidir, onlar tamaşaçının gözü qarşısında yaranmalıdır, lakin sıçrayış və həddə deyil, davamlı olaraq ortaya çıxmalıdır; Lessinq möcüzələrə olan hər hansı inamı rədd edir və real olaraq əsaslandırılmış hərəkət tələb edir. Biz möcüzələrə dözmürük, deyir Lessinq, ən azı ona görə ki, teatr insanları maarifləndirməlidir. Onun üçün hər şey aydın olmalıdır. Vəzifə nə baş verməli olduğunu göstərmək deyil, necə baş verməli olduğunu göstərməkdir. Dramatik təsir, bu çevrilmə prosesindədir. Dram öz effektini necə əldə edir? Aristotelə istinad edən və öz məqsədinə mərhəmət və qorxu ilə çatmaq istəyən klassiklərdən fərqli olaraq, Lessinq onun təlimlərini öz baxışlarının ruhunda şərh edir. Tamaşaçının gəldiyi inancın tərbiyəvi təsiri var. Hərəkət səhnədə göründüyü üçün Lessinq teatrı insanları tərbiyə etməyin ən yaxşı vasitəsi hesab edir. Buna ancaq yunan dramının oynanıldığı şərait səbəb oldu. Ona görə də indi zaman və məkan vəhdətini saxlamağın mənası yoxdur. Maarifçilik teatrının inkişafı üçün “Hamburq dramaturgiyası”nın böyük əhəmiyyəti var idi. Alman dramaturgiyasını klassik zirvələrə çatdıran Şillerin dramaturgiya sənəti onun üzərində qurulmuşdur fransız klassisizminin nəinki sarayın, həm də ölkənin milli inkişafının tarixi prosesini obyektiv şəkildə düzgün əks etdirdiyini, milli dil və ədəbiyyat yaradaraq yunanların sənət əsərlərini və Aristotelin qaydalarını qiymətləndirərkən Lessinqdə tarixi fərziyyədən məhrum olduğunu görmürdü, o, bütün maarifçi mütəfəkkirləri kimi, onu əbədi qanunauyğunluqlar kimi qəbul edirdi. Bundan başqa, o, ölkəsinin ədəbi ənənələrini, eləcə də xalq yaradıcılığını və xalq teatrını kifayət qədər nəzərə almamışdır (Mehring, 1963).

Ədəbiyyat

1. Classical literature. (1962). *Volk und Wissen*.
2. Diederot, D. (1967). Aesthetic writings. *Aufbau-Verlag, Berlin and Weimar*, 87-89.
3. Eckermann, J. (1987). *Conversations with Goethe*.
4. Explanations of German literature: Enlightenment. (1963). *Volk und Wissen*.
5. Engels, *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*. (1980).
6. *German literary history in one volume*. (1966). By H. J. Geerdts Verlag Volk und Wissen.
7. *Geschichte der deutschen Literatur*. (1963). Bd. I. *Volk Wissen*.
8. *Istoriya nemetskoy literatury*. (1976). V pyati tomakh, T, 5. Nauka.
9. Kuliyeu, I. A., & Shubanov, I. P. (1975). *Istoriya nemetskoy literatury*. *Vyshshaya shkola*, 198-243.
10. Mehring, F. (1966). *Aufsätze zur deutschen Literaturgeschichte*.
11. Mehring, F. (1963). *Die Lessing-Legende*. Dietz Verlag.
12. *Meisterwerke deutscher Literaturkritik*. (1963).
13. Pinkard, T. P. (2002). *German philosophy, 1760-1860: the legacy of idealism*.

Daxil oldu: 08.09.2024

Baxışa göndərildi: 03.11.2024

Təsdiq edildi: 28.12.2024

Çap olundu: 22.01.2025